

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Резюме. Визначено теоретико-методологічні засади регіональної структурної політики; діагностовано проблеми структурних трансформацій соціально-економічного розвитку регіону; обґрунтовано напрямки удосконалення структури регіональної економіки; запропоновано шляхи удосконалення інституційного забезпечення структурних трансформацій розвитку регіональної економіки, зокрема, впровадження договірних засад у державне і регіональне управління.

The summary. Theoretical-methodological basics of structural regional politics have been defined; problems of structural transformations of the social-economics development of the region have been diagnosed; directions of improvement the structure of regional economics have been determined; ways of improvement the institutional supply of structural transformations of regional economics development have been proposed, particularly implementation of contractual basics in state and regional management.

Ключові слова: структура регіональної економіки, структурні деформації, структурна трансформація, інституційне забезпечення, договірні засади управління.

Постановка проблеми. Складні та неоднозначні процеси регіонального розвитку, зумовлені активізацією впливу сукупності екзогенних та ендогенних чинників, детермінують глибинні сутнісні зміни у функціонуванні регіональної економіки та зумовлюють структурні трансформації регіонального розвитку. Відповідно, забезпечення довготривалих раціональних співвідношень та взаємозв'язків між усіма елементами регіональної системи, досягнення оптимальних пропорцій між ними як основи забезпечення сталого розвитку територій розглядаються як одні з пріоритетних завдань державної регіональної політики в цілому і регіональної структурної політики зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми реалізації структурної політики держави та її регіонів, структурні деформації регіонального розвитку є предметом дослідження багатьох учених. Загальнометодологічні засади діагностування та визначення впливу структурних чинників на розвиток економіки обґрунтувала В.І. Крюкова [1]. Методологічні аспекти моделювання взаємозв'язків структурних змін та економічного зростання, визначення впливу структурних деформацій на ефективність національної економіки досліджують науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України [2]. Вплив аспектів глобалізації та європейської регіоналізації, зокрема євроінтеграційних процесів на зміну структури економіки України та її регіонів визначено в наукових розвідках В. Паппа [3]. Аспекти програмно-планових засад у здійсненні структурних змін в контексті управління довготерміновим розвитком економіки розглядає Желюк Т.Л. [4]. Проте окремі аспекти структурних трансформацій розвитку регіональної економіки та можливості впровадження інноваційних підходів до удосконалення їх інституційного забезпечення ще потребують детального вивчення.

Постановка завдання. З огляду на це постає об'єктивна необхідність обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження структурних трансформацій регіонального розвитку України; ідентифікування та систематизування сукупності проблем, зумовлених структурними зрушеннями в розвитку України та її регіонів; визначення системи чинників впливу на структурну трансформацію регіонального розвитку України; визначення певних напрямків упорядкування структури економіки України та її регіонів з метою їх урахування при розробленні концептуальних і прикладних засад формування державної регіональної політики України та вироблення адекватних механізмів і технологій управління регіональним розвитком.

Отримані результати. Виклики сучасного етапу розвитку держави об'єктивно вимагають посилення уваги до формування й реалізації державної регіональної політики, одним із пріоритетних напрямів якої є регіональна структурна політика. Останню розглядають як сукупність практичних заходів, спрямованих на зміну внутрішніх пропорцій в регіональній економічній системі. Структурна політика передбачає обґрунтування цілей та характеру структурних зрушень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів

економічної системи, які забезпечують економічне зростання та розв'язання актуальних проблем функціонування економіки [5, с. 189–190].

Регіональна структурна політика передбачає реакцію на структурні зрушення, які в свою чергу є сукупністю кількісних та якісних змін, що відбуваються в регіональній економіці й зумовлюють її перехід в інший якісний стан. Відповідно, завдання органів державного і регіонального управління – вибрати адекватну стратегію структурних зрушень, яка ґрунтуватиметься на раціональному використанні соціально-економічного потенціалу, національного багатства, зосередженого в регіоні, залученні інноваційних технологій, використанні конкурентних переваг територій.

Основними принципами структурних перетворень у регіональному розвитку мають стати: інноваційність, ресурсозбереження, екологічність, активізація інтелектуального потенціалу, гуманізація суспільних процесів, орієнтація на новий технологічний уклад виробництва, а детермінантами структурних змін – системні інновації. Це дозволить досягти стратегічної цілі структурної корекції – побудови економіки, ґрунтованої на знаннях.

Врахування вищезазначених теоретико-методологічних засад формування та реалізації регіональної структурної політики, дослідження регіональної економіки з точки зору системного підходу дозволило проаналізувати регіональні соціально-економічні процеси в розрізі різних видів структури регіональної економіки: галузевої, відтворювальної, секторальної, економічної, територіальної, соціальної структури тощо, а також засвідчило значні трансформації та диспропорції в усіх елементах структури регіональної економіки.

Діагностовано певні дисбаланси та проблеми в розвитку України та її регіонів; у функціонуванні галузей та секторів регіональної економіки; в перебігу регіональних соціально-економічних, екологічних, гуманітарних та інших процесів і явищ; у можливостях застосування регіональними органами влади новітніх управлінських технологій регіонального управління, адекватних сучасним викликам глобалізації та регіоналізації. Зокрема, серед проблем структурних трансформацій соціально-економічного розвитку Тернопільської області виділяються:

- наявність структурних диспропорцій (в галузевій структурі регіональної економіки переважають галузі первинного та вторинного секторів економіки, в структурі валової доданої вартості основну частку займає сільське господарство, в галузевій структурі промисловості – харчова промисловість, тобто галузі з потенційно низькою доданою вартістю);

- нераціональність відтворювальної структури регіональної економіки, а саме: домінування проміжного споживання у валовому регіональному продукті, висока матеріалоємність виробництва на фоні недостатньої інвестиційної та інноваційної активності підприємств, значного фізичного та морального зносу основних виробничих фондів та неповної завантаженості виробничих потужностей;

- неврахування інноваційного потенціалу території, відсутність дієвого інституційного забезпечення, відповідної державної підтримки, достатнього ресурсного забезпечення інноваційного процесу, пріоритетних напрямів, стадій та засобів поширення усіх видів інновацій, що призвело до втрати конкурентних позицій регіону на ринках високотехнологічної та наукомісткої продукції;

- незбалансованість і напруженість місцевих бюджетів; недостатня база оподаткування та, як наслідок, домінування офіційних державних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, що зумовили недостатнє ресурсне підґрунтя діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в частині забезпечення комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, обмеженість джерел фінансування основних регіональних економічних, соціальних, екологічних та інших програм, недостатнє забезпечення розвитку закладів соціальної та виробничої інфраструктур;

- дисбаланси у територіальній структурі регіональної економіки, зокрема, «заморожування» проблем розвитку депресивних (проблемних) територій, зокрема малих міст, внаслідок низької інвестиційної активності та в багатьох випадках збиткової діяльності підприємств, що формують економічну основу функціонування таких територій;

- нераціональність соціальної структури регіональної системи, що характеризується високою часткою осіб пенсійного віку у структурі населення області, напруженістю демографічної ситуації, високим рівнем смертності (в тому числі дитячої), невпорядкованістю

та інституційною незабезпеченістю міграційних процесів, високим рівнем безробіття (що перевищує середні показники по державі), нераціональною структурою трудових ресурсів та зайнятого населення на тлі зростання частки тіньової економіки;

- неефективне використання соціально-економічного потенціалу регіону, і передусім – природоресурсного як основи розвитку галузей спеціалізації області, зокрема сільського господарства, що характеризується нераціональною структурою використання земель сільськогосподарського призначення. Проблемними також залишаються неврегульованість процесів землекористування та землеустрою в регіоні, незавершеність реформ аграрного сектора, що зумовлені диспаритетом цін, недостатньою фінансовою підтримкою сільгоспвиробників з боку держави, дешевим імпортом низькоякісної сільськогосподарської продукції тощо. Це призвело до зниження економічної активності, загострення соціальної напруги у сільських населених пунктах, аж до «знелюднення» сільських поселень;

- зниження рівня та якості життя населення, що спричинене обмеженістю внутрішнього попиту, нераціональною структурою споживання населення (у видатках домогосподарств переважають витрати на придбання продовольчих товарів першої необхідності та оплату житлово-комунальних послуг), нерозвиненістю споживчого ринку регіону;

- надмірна зовнішньоторговельна залежність економіки регіону та й України в цілому при невисокому потенціалі залучення інвестицій (передусім у сфері енерго- та ресурсопостачання тощо), недостатня увага до можливостей використання вигідного економіко-географічного розташування області в розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва і на цій основі підвищення конкурентоспроможності території.

Зазначені чинники структурних трансформацій відповідно зумовили і досить невисокий (на фоні показників розвитку національної економіки) рівень соціально-економічного розвитку регіону. За інформацією Головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації та за результатами моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення, проведеного Міністерством економіки України на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 року №860, Тернопільську область виділено серед регіонів як таку, що має проблеми в окремих сферах соціально-економічного розвитку та потребує допомоги з боку держави у їх вирішенні.

Проблеми удосконалення структури регіональної економіки характеризуються також незначним вкладом регіону в розвиток національної економіки, що визначаються низькою питомою вагою Тернопільської області в економіці України за певними показниками, зокрема, за даними Головного управління статистики у Тернопільській області у 2009 році: частка області у валовій доданій вартості України склала 1,2%; в обсягах реалізованої промислової продукції – 0,7%; в обсягах інвестицій в основний капітал – 0,9%; в обсягах прямих іноземних інвестицій – 0,2%; в експорті та імпорті товарів – 0,3%; надходженні податків і зборів до бюджетів усіх рівнів – 0,7% [6, с. 29–30].

Залишались і негативні тенденції у розвитку соціальної сфери регіону, зокрема у 2009 році в Тернопільській області зберігався високий рівень безробіття, розрахований за методологією МОП - 11,3%, тоді як по Україні цей показник становив - 7,2%. Тернопільщина тривалий період належить до регіонів з найнижчим рівнем реальних доходів населення, зокрема, розмір середньомісячної заробітної плати у регіоні становив на кінець року - 1412 грн., а по Україні – 1906 грн., по місту Києву – 3161 грн.).

Відповідно, протягом останніх років для регіону характерними є низькі узагальнюючі показники соціально-економічного розвитку, зокрема показник обсягу валового регіонального продукту на одну особу в Тернопільській області на кінець 2009 року становив 9688 грн., тоді як в цілому по Україні він сягнув 20495 грн. [6].

Зазначена територіальна диференціація склалася внаслідок тривалої дії низки факторів, серед яких: відмінності між регіонами за наявним і використовуваним соціально-економічним потенціалом територій, зокрема – природоресурсним, трудоворесурсним, виробничим, інноваційним, інфраструктурним потенціалом; особливості історичного розвитку та специфіки економіко-географічного розташування регіонів; особливості структури та спеціалізації регіональних господарських комплексів; різноманітність у перебігу соціальних, економічних, гуманітарних, екологічних та інших регіональних процесів і явищ; неоднаковий рівень

готовності регіонів до ринкових трансформацій, ефективної управлінської діяльності регіональних органів влади в конкурентних ринкових умовах.

У цілому зазначимо, що проведене дослідження засвідчило певну невідповідність структурних трансформацій розвитку України та її регіонів загальносвітовим і європейським тенденціям. Зменшення цих невідповідностей має стати одним із найважливіших пріоритетів державної регіональної політики України, у зв'язку з цим структурні трансформації регіонального розвитку повинні відбуватись за такими напрямками:

- досягнення взаємопов'язаності процесів трансформації структури регіонального розвитку (передусім, регіональної економіки) із загальною стратегією державного та регіонального розвитку України;

- спрямованість процесів трансформації структури економіки на забезпечення сталого збалансованого розвитку територій на основі повного врахування їх конкурентних переваг та системи екзогенних чинників глобалізаційного та регіоналізаційного характеру;

- спрямованість на раціональне використання соціально-економічного потенціалу території та на відповідність йому трансформованої структури регіональної економіки;

- цілеорієнтація на досягнення єдиних державних стандартів рівня та якості життя населення регіонів на основі стимулювання розвитку внутрішнього ринку, підвищення рівня доходів і зайнятості населення; врегулювання міграційних процесів, зменшення соціальної напруги на основі ефективної регіональної соціальної та гуманітарної політик;

- спрямованість на вдосконалення зовнішньої функції, розвиток експортного сектора регіонів з першочерговим урахуванням їх геополітичного та гео економічного розташування; запровадження системи підтримки високотехнологічного експорту, сприяння розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва;

- стимулювання інтенсифікації процесу внутрішнього та зовнішнього інвестування регіональної економіки; досягнення інвестиційної забезпеченості процесів трансформації структури регіональної економіки шляхом здійснення ефективної фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, цінової політик, розвитку інститутів ринкової інфраструктури;

- максимальне використання інноваційного потенціалу територій на основі формування та ефективного розвитку регіональних інноваційно-логістичних систем (як сукупності регіональних підсистем генерування, застосування та використання знань), а також створення регіональної інноваційної інфраструктури;

- подолання депресивного стану регіонів, передусім через інвестиційно-інноваційну та інституційну підтримку розвитку малих міст і територій з монофункціональною структурою економіки;

- здійснення структурних трансформацій в контексті забезпечення сталого розвитку територій шляхом удосконалення технологій суспільної, виробничої та природної взаємодії й зниження антропогенного та техногенного навантаження на довкілля, а також забезпечення екологічної безпеки й підвищення якості навколишнього природного середовища;

- вирішення соціогуманітарних проблем держави й регіонів у напрямку підтримки національних, етнічних та історичних цінностей тощо;

- удосконалення технологій та інструментарію регіонального управління щодо впливу на структурні трансформації регіонального розвитку та механізми їх забезпечення й реалізації на основі врахування викликів сучасного розвитку України та її регіонів.

Реалізація регіональної структурної політики, здійснення структурних трансформацій регіональної економіки можливі за умови їх повноцінного інституційного забезпечення. Останнє включає систему законодавчого і нормативного врегулювання структурних зрушень, відповідну організаційну та функціональну структуру державного і регіонального управління, систему відносин, взаємозв'язків, засадничих принципів та комунікацій з приводу забезпечення адекватних динамічному зовнішньому і внутрішньому середовищу структурних змін у розвитку регіональної системи.

Зокрема, інституційна база структурних трансформацій регіонального розвитку в Україні повинна передбачати удосконалення нормативно-правового регулювання, зокрема врахування процесів європейської регіоналізації і досвіду країн – членів ЄС, зокрема щодо формування «факультативних» інституційних одиниць, активних засобів залучення елементів громадянського суспільства в управління регіональним розвитком, стимулювання

міжрегіонального співробітництва, діяльності міжрегіональних територіальних утворень, розвитку коопераційних зв'язків у системі впливу на структурні зрушення.

З іншого боку, актуалізуються завдання функціонального забезпечення інституційного впливу на формування і реалізацію структурної політики регіонів, зокрема через удосконалення програмування, стратегічного планування, концептуалізації регіонального розвитку, вироблення селективних засобів підтримки територій зі спеціальним статусом, депресивних територій, інших економіко-територіальних формувань.

Для прикладу, в Тернопільській області з метою здійснення структурних реформ, реалізації регіональної структурно-інвестиційної політики, забезпечення здійснення суттєвих та якісних перетворень у всіх складових елементах регіональної соціально-економічної системи, розроблено Стратегію розвитку області на період до 2015 року, якою визначено стратегічні цілі, завдання, пріоритети на довготермінову перспективу з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки місцевих конкурентних переваг, обмежень і загроз перспективного розвитку регіону. Основною метою розвитку Тернопільської області на найближчу перспективу є закріплення економічного зростання на основі збільшення обсягів інвестицій у пріоритетні галузі економіки області, сприяння впровадженню ресурсо- та енергозберігаючих технологій і систем управління якістю, розвитку виробничої та соціальної інфраструктури місцевого та загальнодержавного значення, розвитку сучасної туристично-рекреаційної інфраструктури, підтримки культурного потенціалу і традицій та створення умов для сталого розвитку людських ресурсів на базі функціонування ефективної системи соціальних послуг, справедливої оплати праці, задіяння стимулів до збільшення індивідуальних доходів громадян для досягнення головної цілі – підвищення добробуту населення [7].

Стратегічні орієнтири розвитку Тернопільської області деталізовані та уточнені у середньотерміновій програмі соціально-економічного розвитку області на період до 2011 року, програмах соціально-економічного та культурного розвитку області на 2008 – 2010 роки, цільових регіональних програмах з питань комплексного розвитку агропромислового комплексу, розвитку туризму, зовнішньоекономічної діяльності, малого підприємництва, фізичної культури і спорту, екологічної і техногенної безпеки, низки програм у сфері освіти, культури, медицини, соціального захисту населення; активізації міжрегіональних і міжнародних економічних зв'язків тощо.

Висновки. Однією з інноваційних форм інституційного забезпечення структурних трансформацій розвитку регіональної економіки слід розглядати впровадження договірних засад у взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, бізнесових структур і територіальних громад у забезпеченні комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку територій. Зокрема, з метою забезпечення підвищення рівня регіонального розвитку, досягнення оптимальної структури регіональної економіки доцільним є укладення Угоди регіонального розвитку області між Кабінетом Міністрів України та Тернопільською обласною радою на основі визначення спільних заходів відповідно до пріоритетів розвитку області, які можуть бути вирішені із залученням центральних органів виконавчої влади та коштів державного бюджету.

Основними напрямками співпраці визначено забезпечення зростання ділової активності суб'єктів господарювання Тернопільської області, як сучасного ділового регіону України, у таких сферах: збільшення випуску високотехнологічної, конкурентоспроможної на світовому ринку продукції (в першу чергу в галузі АПК); упровадження інновацій та розвиток трудомістких галузей економіки (приладобудування, точного машинобудування, радіотехніки); сприяння впровадженню ресурсо- та енергозберігаючих технологій і систем управління якістю; створення сучасної виробничої та транспортної інфраструктури; підвищення соціально-інфраструктурної комфортності території (шляхом завершення будівництва соціально важливих об'єктів) та ін.

Таким чином, розроблені в процесі виконання дослідження висновки та рекомендації можуть бути використані в діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади при розробленні стратегій та програм соціально-економічного розвитку регіонів, удосконалення засад та управлінських механізмів реалізації державної регіональної політики України в цілому та регіональної структурної політики зокрема.

Використана література

1. Крючкова В.І. Структурні чинники розвитку економіки України: монографія / В.І.Крючкова. – К.: Наукова думка, 2004. – 319 с.
2. Моделі ендogenous зростання економіки: монографія / за ред. д-ра екон. наук. М.І. Скрипниченко. – К.: Ін-т екон. та прогнозування, 2007. – 576 с.
3. Папп В.В. Структурна трансформація економіки України у контексті євроінтеграційних процесів / В.В. Папп // Регіональна економіка. – 2008. – № 1. – С. 23–31.
4. Желюк Т.Л. Управління довгостроковим розвитком національної економіки: методологічні і прикладні аспекти: моногр. / Т.Л. Желюк. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 512 с.
5. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Національна економіка»: навч. посібник / А. Ф. Мельник, О. П. Дудкіна, А. Ю. Васіна та ін. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – 268 с.
6. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 рік. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2010. – 470 с.
7. Обґрунтування необхідності ініціювання укладення Угоди регіонального розвитку між КМУ та Тернопільською обласною радою на період до 2013 року. – Тернопіль: Тернопільська обласна державна адміністрація, 2009.